

הרב אביחי רונצקי

חייך קודמים לחיי חברך

עיון בדין ייהרג ואל יעבור בשפיכות דמים

פתיחה

- א. אי דחיית איסור ש"ד בפני מצוות "וחי בהם" - סברת "מאי חזית"
- ב. מסירת יהודי שייחדוהו הגויים למיתה
- ג. סברת ריש לקיש ובן פתורא - איסור עצמי במעשה שפיכות דמים
- ד. יישוב פסיקת הרמב"ם ע"פ דברי החת"ס
- ה. ביאור מחלוקת ר"ע ובן פתורא - הגדרת שתיית בעל המים כמעשה ש"ד
- ו. דין קדימות חיי האדם על חברו במלחמה

פתיחה

בדברי הגמרא (ב"מ סב.) מובאת מחלוקתם של ר"ע ובן פתורא בנושא קדימות חיי האדם על פני חיי חברו:

"שנים שהיו מהלכין בדרך, וביד אחד מהן קיתון של מים, אם שותין שניהם - מתים, ואם שותה אחד מהן - מגיע ליישוב. דרש בן פתורא: מוטב שישתו שניהם וימותו, ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו. עד שבא רבי עקיבא ולימד: "וחי אחיך עמך" - חייך קודמים לחיי חברך".

אכן, כדי להתבונן במחלוקת זו עלינו לחקור אחר מקור סוגיה זו, אשר מצויה בסברתו היסודית של רבא (במסכת יומא פב:) העוסקת בכל התנגשות של חיי אדם עם אחר. שם, בסוגיית "ייהרג ואל יעבור", מלמדנו רבא כי מקור הדין של "ייהרג ואל יעבור" בשפיכות דמים - הוא מסברא.

א. אי דחיית איסור שפיכות דמים בפני מצוות "וחי בהם" - סברת "מאי חזית"
וכך מובא (שם):

"ורוצח גופיה מנא לן (שדינו ב-ייהרג ואל יעבור)? סברא היא. דההוא דאתא לקמיה דרבה, אמר ליה: אמר לי מרי דוראי: קטליה לפלניא, ואי לא קטילנא לך. (בא אדם לפני רבא, ואמר לו: אמר לי ראש הכפר: 'הרוג את פלוני ואם לא - אהרוג אותך', מה אעשה?)". אמר ליה: נקטלך ולא תקטול (ייהרוגך ואל תהרוג). מאי חזית דדמא דידך סומק טפיי? דילמא דמא דההוא גברא סומק טפיי".

ומפרש שם רש"י:

"כלומר, מאי דעתך, למשרי מילתא משום וחי בהם ולא שימות בהם?! טעמו של דבר, לפי שחביבה נפשן של ישראל לפני המקום יותר מן המצוות, אמר הקב"ה: תבטל המצווה ויחיה זה, אבל עכשיו, שיש כאן ישראל נהרג והמצווה בטילה, למה ייטב בעיני המקום לעבור על מצוותו, למה יהיה דמך חביב עליו יותר מדם חברך ישראל?"

כלומר, ככלל, התורה מעדיפה את חייו של אדם מישראל על פני קיומן של המצוות - "וחי בהם - ולא שימות בהם". יסוד זה נובע מחביבותה של נפש אדם מישראל לפני המקום יותר מן המצוות, משום כך אמרה התורה שתבטל המצווה וייעשה האיסור, ובלבד שתנצל נפשו של אדם מישראל. אך כאן מ"מ יהודי ייהרג, ואיך נאמר שפלוני יעבור על איסור "לא תרצח" ויהרוג את חברו בשביל שיינצלו חייו היקרים, הרי גם חיי חברו יקרים לפני הקב"ה כמותו, ואיזו סברא יש לנו לומר שיהודי זה יקר לפני ה' יותר מחברו?! שמא חברו חשוב יותר.

ולכן - "שב ואל תעשה עדיף", והדין הוא שאסור לפלוני להרוג את חברו אף אם ייהרגוהו. (יתר על כן, יש להעיר כי הדין הוא כך גם אם השואל גדול בישראל והלה הוא הפחות שבפחותים, מפני שהאדם יראה לעיניים וה' יראה ללבב. ועוד, 'דילמא נפיק מיניה זרעא מעליא'...).

אם כן, לפי סברא זו מובנת מאוד שיטתו של ר"ע בסוגייתנו - אותה סברא יסודית אשר נקטנו בדין ייהרג ואל יעבור בשפיכות דמים נאמר גם בנידון דידן, במקרה בו שנים מהלכין בדרך ואין בידם מים המספיקים לשניהם, אלא שכאן ההשלכה שלה תהיה הפוכה. ובעצם, כאן יש לומר - "מאי חזית דדמא דחברך סומק טפי מדמא דידך" - אין אנו יכולים לומר שחיי החבר יקרים יותר לפני הקב"ה מחיי בעל המים, ומדוע שיתן לו את מימיו וימות הוא. וכן כתב תוס' (יומא פב. ד"ה 'מה רוצח ייהרג ואל יעבור'), שאין דין ייהרג ואל יעבור' בשפיכות דמים שלא ע"י מעשה¹. ממילא פוסק ר"ע ש"חייך קודמים לחיי חברך" וישתה בעל המים, ובזה יתקיים מאמר התורה "וחי בהם", ולא שימות בהם. אולם, לאור זאת, שיטתו של בן פטורא בסוגייתנו צריכה עיון:

א. הרי הסברא העקרונית להעדפת חיי אדם על חברו היא "מאי חזית...". ובמצב זה הרי בעל המים הוא המוחזק לחיים, והוא צריך להיות מועדף על פני חברו כנזכר לעיל.

ב. מעבר לכך, בעל כרחנו אין כאן סברת "מאי חזית...". שהרי סוף סוף אם ישנו שניהם - ימותו שניהם, ומדוע שלא ישתה האחד ולכל הפחות הוא יחיה?!

ב. מסירת יהודי שייחזוהו הגויים למיתה

שאלה דומה לשאלתנו האחרונה אפשר לשאול על פסק הרמב"ם (הלכות יסודי התורה פרק ה הלכה ה):

"נשים שאמרו להם עובדי כוכבים תנו לנו אחת מכן ונטמא אותה ואם לאו נטמא את כולכן, יטמאו כולן ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל, וכן אם אמרו להם עובדי כוכבים תנו לנו אחד מכם ונהרגנו ואם לאו נהרוג כולכם, ייהרגו כולם ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל. ואם יחזוהו להם ואמרו תנו לנו פלוני או נהרוג את כולכם, אם היה מחוייב מיתה כשבע בן בכרי יתנו אותו להם, ואין מורין

¹ "ורוצח גופיה דיהרג היינו משום דמאי חזית דדמא דידך סומק טפי וכו', וה"מ היכא דעביד מעשה אבל אי לא עביד מעשה, כגון שרוצים להפילו על התינוק כדי להורגו ואם יעכב על ידם ייהרגוהו, וכל כי האי גוונא - אין לו ליהרג, דאדרבה נימא מאי חזית דדמא דידיה סומק טפי דילמא דמא דידי סומק טפי".

להם כן לכתחלה, ואם אינו חייב מיתה יהרגו כולן ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל".

אם כן, אנו רואים מהסיפא של הלכה זו שגם במצב שבו ייחדו העכו"ם אדם מסוים להרגו, פסק הרמב"ם שייהרגו כולם ואל ימסרוהו להם.

ועל כך יש להקשות, הרי רק כשלא ייחדו הגויים יהודי מסוים להריגה, אין אנו יכולים למסרו מצד סברת "מאי חזית", שמדוע נמסור יהודי זה דווקא ולא יהודי אחר היקר אולי פחות בעיני ה', ממילא אסור לנו למסור אף יהודי, אף שייהרגו כולם². אבל בני"ד כיון שמדובר באדם מסוים ש"ייחדהו", ואם לא ימסרוהו סוף סוף ייהרג הוא יחד עם כולם³ - ממילא לא שייכת כלל סברת "מאי חזית", ומדוע שלא יהיה מותר למסור את אותו יהודי בשביל להציל את כולם!?

הרי כיון שלא קיימת כאן סברת "מאי חזית" - שאותו יהודי עומד ממילא להריגה ואין אנו 'מעדיפים' משהו על פניו, מיד אנו צריכים לחזור לדין "וחי בהם" - ולא שימות בהם, המחייב לעבור על איסור בשביל להציל את נפשנו.

(למעשה, שאלה זו היא על דברי ר"ל בברייתא שמובאת בירושלמי⁴, שהיא מקור דברי הרמב"ם).

ג. סברת ריש לקיש וכן פתורא - איסור עצמי במעשה שפיכות דמים

מתרץ הכסף משנה (על הרמב"ם שם) שר"ל סבר כי כל מעשה של שפיכות דמים הוא ב"יהרג ואל יעבור", אפילו במקום שאין את סברת "מאי חזית". וכאן סוף סוף נדרשים אותם אנשים למסור מתוכם את אותו יהודי להריגה - דבר הנחשב כמעשה של שפיכות דמים. ובאמת, לשיטת ר"ל יסוד דין 'יהרג ואל יעבור' בשפיכות דמים לא נלמד מסברת "מאי חזית" של רבא, אלא כך היה קבלה בידם, וסברת "מאי חזית" אינה אלא טעם שנתנו האמוראים בדבר, שאין לתלות בו את עיקר הדין.

אם כן, יש לנו אפשרות ליישב את שאלתנו על שיטת בן פתורא, על דרך סברא זו של הכס"מ בדעת הרמב"ם, ע"פ ר"ל. והיינו, שנאמר שגם הוא סובר שאיסור שפיכות דמים הוא ב"יהרג ואל יעבור" בכל אופן של גרימת מוות לחברו, ולכן אפילו בני"ד אסור לבעל המים לשתות את המים לבדו, שסוף סוף בכך הוא גורם למיתת חברו.

ד. יישוב פסיקת הרמב"ם ע"פ דברי החת"ס

אם כן, לפי דברינו יוצא שהרמב"ם סובר כבן פתורא, הרי שפסיקתו כר"ל בדין מסירת יהודי למיתה בידי גויים היא ע"פ שיטת בן פתורא, ביסוד דין ייהרג ואל יעבור בשפיכות דמים⁵.

² כסף משנה שם

³ לעומת זאת, במקרה דיומא דלעיל, אף שייחד הגוי את היהודי להריגה, סוף סוף אם לא יהרגו היהודי את חברו הוא עצמו בלבד ייהרג. ממילא שייך לומר "מאי חזית דדמא דידך סומק טפי מדמא דחברך". וכמו כן, שייך לומר זאת גם ב"שלא ייחדו", שאמנם בסופו של דבר ייהרגו כולם, אך א"א למסור אף יהודי משום הטעם ד"מאי חזית". כס"מ שם

⁴ ירושלמי תרומות פרק ח דף מו ה"ד: "תני סיעות בני אדם שהיו מהלכין בדרך ופגעו להן גוים ואמרו תנו לנו אחד מכם ונהרוג אותו ואם לאו הרי אנו הורגין את כולכ' אפילו כולן נהרגין לא ימסרו נפש אחת מישראל ייחדו להן אחד כגון שבע בן בכרי ימסרו אותו ולא ייהרגו אמר רבי שמעון בן לקיש והוא שיהא חייב מיתה כשבע בן בכרי ורבי יוחנן אמר אף על פי שאינו חייב מיתה כשבע בן בכרי".

ויש לשאול, כיצד פוסק הרמב"ם שלא כרבי יוחנן, הרי כלל הוא בידינו שהלכה כר"י במחלוקתנו עם ר"ל מלבד שלושה דברים⁶. וכיוצא בזה, כיצד הוא פוסק כבן פתורא במחלוקתנו עם ר"ע, בניגוד לכלל ש"הלכה כר"ע מחבירו"⁷.

מיישב זאת החת"ס (בחיידושו לבי"מ שם) כך. הסוגיה בבא מציעא עוסקת בשאלה האם 'ריבית קצוצה' יוצאת בדיינים וניתנת להשבה. רבי אלעזר סובר שיוצאת בדיינים, ולומד זאת מ"וחי אחיך עמך". רבי יוחנן, חולק עליו וסובר שאינה יוצאת בדיינים, ולומד את הפסוק הנ"ל כר"ע לענין "שנים המהלכין בדרך", לומר שחייך קודמים לחיי חברך.

שואל החת"ס - מדוע זקוקים רבי יוחנן ור"ע לפסוק זה, הרי עצם הדין של ייהרג ואל יעבור בשפיכות דמים נלמד מסברת 'מאי חזית', וזו הרי איננה קיימת בסוגיית "שניים שמהלכין במדבר", מהטעמים שכתבנו לעיל. אם כן, פשוט מסברא שרק בעל המים ישתה, ומדוע יש צורך כלל בפסוק "וחי אחיך עמך" לחדש זאת?

מיישב החת"ס את קושייתו, שצ"ל שרבי יוחנן בתלמוד הבבלי, וכן ר"ע, סוברים כר"ל בירושלמי שיסוד דין ייהרג ואל יעבור בשפיכות דמים הוא מוחלט ולא תלוי בסברת "מאי חזית". משום כך עיקר הדין צריך היה להיות ששניהם ישתו את המים אע"פ שימותו, וכדי להוציא מהבנה זו כתבה התורה: "וחי אחיך עמך" - "חייך קודמים לחיי חברך", וישתה בעל המים לבדו.

ובכן, יוצא שרבי יוחנן בסוגיה בב"מ סובר כר"ל בסוגיה בירושלמי, ולכן פסק הרמב"ם בסוגיית מסירת יהודי שייחדוהו לעכו"ם כר"ל, מפני שבתלמוד הבבלי מוכח שגם רבי יוחנן מסכים לשיטת ר"ל בירושלמי, שאף כשייחדו הגויים יהודי לא ימסרוהו. וכולם סוברים ע"פ הנ"ל, שדין ייהרג ואל יעבור בשפיכות דמים הוא מוחלט ואיננו תלוי בשום סברה.

ה. ביאור מחלוקת ר"ע ובן פתורא - הגדרת שתיית בעל המים כמעשה שפיכות דמים

מוסיף החת"ס לבאר את טעמי המחלוקת, ומדמה את סוגיית "שניים שהיו מהלכין במדבר" לשיטת בן פתורא, למקרה שבו המלך אומר לשניים אשר האחד גיבור והשני תינוק בן יומו, שימסרו אחד מהם להריגה, ואם לא - יהרוג את שניהם. במצב זה אע"פ שאין ביד הקטן למסור את הגדול, מ"מ פשוט שאין רשות לגדול למסור את הקטן, וימותו שניהם.

כך גם כאן - אחד הוא 'גיבור' - בהיות קיטון המים בידו, והשני חלש, שאין לו מים. אם כן, ה"ה הכי - אע"פ שאין ביד החלש מים לשתות וביד הגיבור יש, אין לבעל המים לשתות בעצמו ולהביא בכך למותו של השני. כך סבר בן פתורא.

אולם, ר"ע דרש "וחי אחיך עמך" - חייך קודמים לחיי חברך. כלומר, ר"ע מחלק בין סוגייתנו לסוגיה בירושלמי, הואיל ושם נדרש מהיהודים למסור בידיים להריגה את אותו יהודי שייחדוהו הגויים, ומעשה כזה ודאי נכלל בגדר המוחלט של שפיכות דמים, כשיטת ר"ל בירושלמי (וכנ"ל שסובר ר"ע כמותו). אך בסוגייתנו, בעל המים שותה בעצמו את מימיו, ורק ב"שב ואל תעשה" גורם למיתתו של חברו, בכך שלא נותן לו לשתות עמו. בזה

⁵ ספר 'המפתח' על רמב"ם שם בסוף מהדורת פרנקל (עמוד שע ד"ה 'מקור ד' רבינו').

⁶ יבמות לו.

⁷ עירובין מו:

עובר הוא רק על "לא תעמוד על דם רעך", אך איסור שפיכות דמים אין כאן, וחיי האדם עצמו קודמים.
 לסיכומו של דבר, בין ר"ע ובין בן פתורא סוברים שעצם דין ייהרג ואל יעבור בשפיכות דמים הוא מוחלט (ולא מטעם "מאי חזית"). אלא שנחלקו בני"ד, ר"ע סבר שמחדשת התורה ששתיית בעל המים איננה נחשבת כמעשה של שפיכות דמים הואיל ואינו נעשה בידיים, ולעומתו, בן פתורא סבר שאכן אף המקרה הזה מוגדר כמעשה שפיכות דמים, ולמד את הפסוק לעניין אחר.

ו. דין קדימות חיי האדם על חברו במלחמה

אם כן, מצינו מחלוקת אמוראים ותנאים האם דורשים את הפסוק "וחי אחיך עמך" לקדימות חיי האדם על פני חברו.
 כעת נתבונן בהשלכת דין זה לדיני צבא ומלחמה. מה יהיה הדין בשדה הקרב, בעת מלחמה - האם גם שם יתקיים הדין של "חייך קודמים"?
 למשל, האם מוטלת חובה על חייל הנמצא מאחורי מחסה לצאת ולחלץ את חברו הפצוע, כשהאזור עדיין מוכה באש האויב, וקיימת סכנה גדולה לחיי המציל?
 ובכן, פשוט הוא שגם אליבא דרבי יוחנן שלומד את הפסוק "וחי אחיך עמך" כר"ע שחייך קודמים לחיי חברך, נכון הדבר רק במקרים שבין אדם לחברו, כפי שמצינו בסוגיית הגמרא בשניים שמהלכין במדבר. אך בעת מלחמה ובשדה הקרב ודאי לא קיים הדין של חייך קודמים, אלא כל אחד ואחד מחוייב לחרף נפשו כדי להציל את חברו מסכנה, שכן זוהי טבעה של המלחמה. בעצם ציווי התורה על מלחמה מצווה⁸, היא מצווה את החייל לחרף את נפשו למען חברו בשדה הקרב, משום שרק כך צבא יכול לנהל מלחמה - רק כאשר החייל יודע שכל חבריו ערבים לו להצילו, הוא יילחם באומץ רוח ובגבורה.
 כך כתב ה'ציץ אליעזר'⁹, והוסיף שדבר זה הוא מהלכות ציבור לתקנת העם וטוב המדינה, וכן כתב הרב קוק ב'משפט כהן'¹⁰.

⁸ רמב"ם (הלכות מלכים ומלחמותיהם פרק ז הלכה טו): "ומאחר שיכנס בקשרי המלחמה ישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה וידע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה וישים נפשו בכפו ולא יירא ולא יפחד ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו אלא ימחה זכרונם מלבו ויפנה מכל דבר למלחמה...".

וכן במנחת חינוך (מצוה תכה): "ויודוע דהתורה לא תסמוך דיניה על הנס כמבואר ברמב"ן (במדבר ה כ), ובדרך העולם נהרגים משני הצדדים בעת מלחמה, א"כ חזינן דהתורה גזרה ללחום עמהם אף דהיא סכנה, וא"כ דחוויה סכנה במקום הזה...".
 אם כן, לדברינו, מעשה הכניסה לסכנה למען הצלת חברו במלחמה הוא חלק ממצוות המלחמה שמפניה נדחה דין "וחי בהם" כנ"ל.

⁹ (חלק יב סימן נו): "נראה דיש לומר דבמלחמה שאני, וכשם שהתורה עצם המלחמה למסיבותיה ולמשימותיה ולהכניס בסכנה עם רב, כך אחת מהלכותיה היא שכל או"א מאנשי הקרב מחויב למסור את נפשו להציל את משנהו מסכנה שנקלע בה מגרמת המלחמה...".
 למדנו מזה ב' הגדרות הא דמלחמה שאני, הא', מפני שכך נוסד העולם, והב' מפני דהלכות צבור והנהגת המדינה שאני... דכשם שאי אפשר ללמוד מהמותר במלחמה למקום אחר, כך אי אפשר גם ללמוד מהאיסור במקום אחר לגבי מלחמה, וכשם שהכלל של וחי בהם לא חל במלחמה, כך הכלל של חייך קודמים ג"כ לא חל במלחמה אלא כאיש אחד מחויבים למסור כאו"א את נפשו בעד הצלת חייו של משנהו, ונכנס זה ג"כ בכללי הלכות ציבור והנהגת המדינה ותקנתה".

¹⁰ סימן קמג (בסופו): "דע"כ עיניי הכלל דמלחמות יוצאים הם מכלל זה דוחי בהם, שהרי גם מלחמת רשות מותרת היא, עיין 'העמק דבר' (בראשית ט ה) 'ואפי' מלך ישראל מותר לעשות מלחמת הרשות אע"ג שכמה מישראל יהרגו עי"ז" ואיך מצינו היתר להכניס נפשות רבות

לעני"ד אפשר לומר עוד, שרק במציאות שבין אדם לחברו ניתן לומר את סברת "מאי חזית" - שיתכן עקרונית שחייך שווים לפני המקום יותר מחיי חברך רק שאין לנו יכולים לדעת זאת, אך במציאות של מלחמה הרי מונחים על כף המאזניים חייך מול חיי האומה כולה, וכאן פשוט שאי אפשר לומר שחייך קודמים לחיי הכלל. ממילא פשוט שלא קיים דין חייך קודמים במלחמה.

הרב קוק זצ"ל¹¹ מסביר כך את חילופי הדברים שבין מרדכי ואסתר לאחר גזירת המן ואחשוורוש לכלות את עם ישראל. כתגובה לבקשת מרדכי מאסתר ללכת לאחשוורוש ולבקש על עמה, טוענת אסתר למרדכי שבכך היא מסכנת מאוד את חייה, וממילא חייה קודמים ע"פ הדין הנ"ל. לכך עונה לה מרדכי, שכעת עומדת על הפרק סכנה לכלל ישראל, ולא קיים כלל דין זה של קדימות חייה על פני אחרים, שהרי חיי הכלל קודמים.

יסוד זה שמורנו דרך במערכת היחסים של היחיד בישראל והכלל, חיוני מאוד בעת שלנו בה מקומו של הכלל מטשטש והדאגה לפרט תופסת את מירב עיסוקם של הבריות.

בסכנה בשביל הרווחה, אלא דמלחמה והלכות צבור שאני. ואולי הוא מכלל משפטי המלוכה, שהיו ודאי רבים ונמסרים באומה... ומהם ג"כ דיני המלחמה, בין מלחמת מצוה ובין מלחמת רשות, וא"א ללמוד מזה למקום אחר".

¹¹ שם